

Till Länsstyrelsen i Stockholms län
Hantverkargatan 29,
112 21 Stockholm

Överklagande av Stockholms kommunstyrelsens antagande 2014-04-07 av utställd detaljplan för Gasklocka 3 och 4 i Norra Djurgårdsstaden Dp 2009-11340

Sammanfattning av motiven för Föreningens yrkande

Djurgårdens Hembyggsförening konstaterar att de skäl som vi 2013-09-30 anförde för avstyrkande av den utställda detaljplanen Dp 2009 -11340 kvarstår, och att motiveringarna för dem i flera avseenden stärkts.

Framförallt har gasverkets utomordentliga betydelse i den internationella industriminnevårdens perspektiv klargjorts av TICCIH, The International Committée for Conservation of Industrial Heritage.

Vi kompletterar också bilden av Värtaverkets och Hjorthagens betydelse i ett brett samhällshistoriskt perspektiv, som innefattar Hjorthagens etablering och utveckling som ett integrerat industri- och bostadsområde med en enastående ställning i Stockholms historia och stadsbild.

Gasklocka 4 utgör i sig och som del av en industrihistorisk miljö av världsklass en kategori av byggnader som i planeringssammanhang brukar betecknas som omistlig. I riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården framträder Gasklocka 4 som en vida synlig och uttrycksfull symbolbyggnad för den samhällsutveckling från det sena 1800-talet som gjort Stockholm till en modern storstad. 'En broder till Stockholms stadshus – klädd i byggarväst' har en känslig stockholmskännare sagt. En rivning av gasklocka 4 innebär därför en påtaglig skada på riksintresset.

Den föreslagna nybyggnaden på platsen för gasklocka 4, ett bostadstorn som är 50 meter högre än gasklockan, medför en radikal förändring av Stockholms stadsbild, som innebär påtaglig skada på såväl riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården som Kungliga nationalstadsparken.

Underlag för vår bedömning

Vid våra analyser av Gasverksområdet utgår vi från den av certifierad byggnadsantikvarie genomförda antikvariska förstudie, som Stockholms stad beställt som underlag för omvandlingen av området. Här återfinns bl.a. Stadsmuseums värderingar av anläggningens olika delar. Inför utställningen av detaljplanen har Stadsbyggnadskontoret genomfört en omfattande Kulturmiljöanalys. Här och i andra av kontorets redovisningar återfinns ett omfattande illustrationsmaterial; fotografier av nuläget och konstruerade bilder av det bostadstorn som i planen föreslås ta Gasklocka 4's plats. Vi har här använt oss av detta illustrationsmaterial. Då vi funnit de åtföljande texterna vinklade och missvisande, använder vi oss emellertid inte av dessa.

Gasverket i Värtan – ett industriminne i världsklass

Stor enighet råder bland sakkunniga om att Gasverket i Värtan utgör inte bara ett av Stockholms utan ett av vårt lands viktigaste industriminne. Flera förslag om byggnadsminnesförklaring av Gasverksområdet har under de senaste tio åren lämnats in till länsstyrelsen. Man har bl.a. som skäl för detta anfört att gasverkets samtliga gasklockor från drifttagningen 1894 tills dess att driften lades ned 2011 finns kvar väl bibehållna och framhållit detta förhållande som ett väsentligt motiv för områdets bevarande och skydd enligt lagen om kulturminnen. Länsstyrelsen har emellertid inte visat intresse för att utröna gasverkets betydelse vare sig på lokal, nationell eller internationell nivå och inte heller tagit upp förslagen om byggnadsminnesförklaring till behandling. Inte heller Stockholm stads utredning om gasverkets kulturhistoriska värde tar upp ett sådant perspektiv. Vi citerar:

”Frågan om huruvida gasverket är sällsynt i ett nationellt eller t.o.m. internationellt perspektiv kan inte tillfredsställande besvaras, åtminstone inte med i dag tillgänglig kunskap. En internationell inventering med påföljande analys av bevarade gasverksområden skulle krävas för att få ett svar.

Vi kan dock konstatera att gasverket är ett av de bäst bevarade f.d. industriområdena i Storstockholm. Den sammanhållna arkitektoniska gestaltningen i en så stor f.d. industrimiljö gör gasverksområdet unikt på en regional nivå” (s. 18).

Efter detaljplanens utställningstid har emellertid gasverkets internationella betydelse klarlagts och värdet av Gasklocka 4 i en industrihistorisk kontext analyserats av den bl.a. av Unesco anlitade organisationen TICCIH, The International Committée for Conservation of Industrial Heritage, som genom sin ordförande Patrick Martin i ett öppet brev till Stockholms borgmästare uttryckt den internationella sakkunskapens syn på stadens planer avseende Gasklocka 4. Brevet har bifogats som bilaga.

The gasworks at Hjorthagen is one of the most impressive preserved examples of the urban gas supply technology in all of Europe. Not only is the whole complex linked to the nationally important architect Ferdinand Boberg, but it is also one of the best-preserved examples of this architectural and technological type, with construction spanning the entire twentieth century. This assessment is based on comparative evaluations undertaken over several decades by some of our most respected expert members.

Genom TICCIH's försorg har rivningsplanerna givits internationell spridning som *”Heritage at risk”*: *We firmly hold that the removal of one key element, such as the Gasholder Number 4, would result in serious disturbance to the ensemble of the remains, and this complex could be effectively reused as in the case of other cities..... The loss of such a distinctive heritage complex would be a significant blow to the cultural landscape of Sweden and, indeed, the world.* (Yttrandena från TICCIH bifogas som bilagor)

Hur länsstyrelsen i Stockholm, som genom sitt godkännande av den här ifrågasatta detaljplanen ser på rivningen av Gasklocka 4 framgår av länsstyrelsens samrådsyttrande 2011-03-20, då ett bostadstorn på 170 meter avsågs placeras på klockans plats. Här konstateras visserligen att gasverksområdet har höga kulturhistoriska värden och att därför en rivning av klockan får negativa konsekvenser, *”då en årsring i gasproduktionen försvinner”*, men, skriver man *”Det pågående planarbetet för gasverksområdet i övrigt bedrivs dock med höga ambitioner för bevarande och goda möjligheter finns att områdets kulturvärden kan tas tillvara i den omvandlingsprocess som påbörjats”*.

Den bagatellisering av innebörden av en rivning av Gasklocka 4's väl över 70 av Värtaverkets 116 verksamhetsår, som skrivningen förmedlar, står i skarp kontrast till den bedömning som görs av TICCIH's experter, som i sin uppfattning om Värtaverkets stora värde i stället betonar betydelsen av den internationellt sett unika, obrutna sviten av succesivt utvecklade gasklockor från gasverkets start till dess nedläggning mer än ett sekel senare.

Gasverket i Värtan – ett industriminne med stor regional och lokal betydelse

Gasverket i Värtan utgör en av tre kommunala satsningar i den stora skalan kring sekelskiftet 1900. På 1890-talet förvärvade Stockholms stad ett område i den forna kungliga jaktparken i Stockholm, beläget intill stadens nyanlagda hamn, Värtahamnen. Här startade omedelbart en storskalig utveckling av en modern industristadsdel, där endast namnet, Hjorthagen, minner om gångna tider. På 1890-talet byggdes stadens gasverk här, i början av 1900-talet förlades stadens elektricitetsverk till samma område och på bergshöjden mellan industriområdena planerades och byggdes bostäder. De första bostadshusen uppfördes 1898. Snart tillkom skola, kyrka, idrottsplan, så småningom även kafé, kooperativ matbutik, föreningslokaler och Folkets Hus. Bostadsområdet har sedan successivt utvidgats fram till slutet av 1900-talet med känsligt bevarande av karaktär och tidigare årsringar. Det speglar välfärdssamhällets utveckling under hela denna tid och söker i det hänseendet sin motsvarighet i Stockholm.

Den fjärde gasklockan ingick i en utbyggnad av gasverket i början på 1930-talet. Inom arbetarklubben föddes i början av 1930-talet idén att bygga nya bostäder för arbetarna. Efter att förgäves ha sökt stöd hos Djurgårdsförvaltningen och Stockholms stad för medverkan i olika lösningar, lyckades man intressera ett socialdemokratiskt borgarråd samt en engagerad storbyggmästare med kontakter inom arbetarrörelsen för sin idé. Här planerades ett bostadsområde, där en av tidens framstående arkitekter, Hakon Ahlberg, lanserade ett helt nytt koncept och där nya vägar för upplåtelseformen prövades. Området, i folkmun och sedan även officiellt kallat Abessinien är uppbyggt av parallella, smala huskroppar med genomgående, lägenheter. Det utpekades senare som värdekärna i riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården: *”Smalhusområdet Abessinien från 1935-37, ett exempel både på tidiga bostadsrättsföreningar för arbetare och på hur arkitekten enligt funktionalistiskt synsätt planerade ett bostadsområde från stadsplan till lägenhetsdetaljer. En estetiskt medveten funktionalism av hög arkitektonisk klass präglar både plan och byggnader”*.

Stadsmuseets värdering är inte uttalat knutet till områdets belägenhet vid Gasverket, utan bygger på att Abessinien tillsammans med flera andra av stadens bostadsområden betraktas som en arkitektonisk, socialt och stadsbyggnadsmässig intressant bostadsmiljö, här typisk för svenskt 1930-tal. Dock torde det stå klart att det på flera sätt nära sambandet mellan områdets tillblivelse och gasverket, manifesterad i den påtagliga närheten mellan Gasklocka 4 och det bostadsområde som byggdes åren efter klockans tillkomst, är av stort intresse för eftervärden, något som kraftigt stärker skälen för bevarande av denna.

Likaså står det klart att arbetarstadsdelen Hjorthagen, ”Röda Hjorthagen”, har en märkvärdig autenticitet med sin fortlöpande, åskådliga berättelse om arbetarklassens väg in i välfärden från 1800-talets slut till i dag. Ett sentida brukssamhälle med alla dess delar; kyrka, skola och idrottsplats.

Gasklocka 4's gestaltning

Gasklockan kan beskrivas som en 90 meter hög tjugohörning med stålkolonner i de 20 hörnen och med en delvis bärande mantel av horisontellt orienterade plåtkassetter. Konstruktionen förstyvas horisontellt med fem stålringar fördelade på jämna avstånd upp till c:a 5 meter från klockans topp. På dessa stålringar har utvändiga öppna gångbryggor anbragts. De runt manteln löpande gångbryggorna, ett litet antal mellan dem löpande öppna trapplopp samt ett utvändigt placerat slutet hisschakt är de enda element som i viss, mycket begränsad utsträckning, antyder mänsklig närvaro i detta gråmålade, natttid helt mörka byggnadsverk. Här härskar en annorlunda, för betraktaren okänd skala, en skala som ges av de stora, med horisontella plåtkassetter beklädda rektangulära mantelytorna, mellan de med 9 meters mellanrum befintliga hörnkolonnerna och de på var 17:e meter återkommande horisontella stålringarna.

Det föreslagna bostadstornets gestaltning

Kärnan i den av kommunfullmäktige antagna detaljplanen utgörs av ett 140 meter högt bostadshus, en byggnad av hög arkitektonisk kvalitet som enligt planförslaget skall ersätta Gasklocka 4. Byggnaden planeras innehålla c:a 320 lägenheter, fördelade på 45 plan, lokaler för kommersiell service som kafé, bageri och restaurang samt förskola. Byggnaden har enligt föreliggande planförslag givits något mindre diameter än vad som gäller för den gasklocka på vars plats den planeras ligga.

Att den tornbyggnad som föreslås ersätta Gasklocka 4 har givits något mindre diameter än denna, skall inte tolkas som att det är fråga om en cirkulär byggnad eller en tjugohörning som Gasklocka 4. I den byggnad som beskrivs och redovisas i utställningshandlingarna är våningsplanen uppbyggda av lägenheter som vikts i V-form med sovrum på en sida och lägenheternas vardagsrum på den andra, specifikt anpassade för att både öppna upp mot de panoramavyer som läget erbjuder och ge skydd mot insyn. Detta ger en uppsplittrad, med djupa hack försedd omkrets. Byggnaden kan sägas ha formen av en sammanhållen bunt vertikalt ställda stavar av olika djup. Att detta soliga dagar kommer att innebära ett spel av skuggor och reflexer över de solbelysta fasaderna står klart. Likaså kan det antas att dessa sidor av byggnaden också under dagar utan sol får en levande, men ändå strikt sammanhållen fasad.

Gasklocka 4 och det planerade bostadstornet – två mycket olika byggnadsverk

Inför en diskussion av innebörden av utbytet av Gasklocka 4 mot det föreslagna bostadstornet med syftet att söka förstå byggnadernas påverkan på olika miljöer inom Kungliga Nationalstadsparken skall man vara klar över att skillnaderna inte är begränsade till olika byggnadshöjder och därmed till byggnadernas synlighet från olika utblickspunkter inom och utanför Kungliga Nationalstadsparken. Andra väsentliga olikheter mellan byggnadsverken är av avgörande betydelse för bedömningen av vad ett utbytet innebär:

Den grundläggande förändring som bytet av den tekniska artefakten Gasklocka 4 mot ett bostadshus innebär, innefattar allt som följer av denna totala växling från en statisk, ständigt mörk byggnadskropp till en levande byggnad, innanför vars i viss utsträckning genomsiktliga skal människor lever och verkar. Medan gasklockan utgör en behållare för gas, dit visserligen anställda och entreprenörer skall beredas tillträde för service och underhåll, men då på primärfunktionens villkor, utgör bostadstornets 320 lägenheter hemmet, den primära basen för barn och vuxna i alla åldrar, som de kan nyttja fritt. Till detta kommer de utrymmen för service av olika slag, som huset avses rymma; caféet, bageriet, restauranten, förskolan, vidare de högst upp placerade publika lokalerna, de där utsikten i mångt och mycket styr utformningen. Denna mångfald leder givetvis till att bostadstornet kommer att bli en i flera avseenden mångsidigt levande byggnad med motsvarande rörliga, ständigt växlande omgivningar. Under dygnets och årets mörka timmar kommer såväl byggnaden som anslutande mark och vegetation att vara upplysta¹.

Vi hävdar att den befintliga Gasklocka 4 med sin mörka, slutna, oföränderliga och märkligt anonyma karaktär och sina för betraktaren okända måttförhållanden utgör en neutral bakgrund till och fortsättning på Bobergs gasklockor. Ett 140 meter högt bostadshus med de skalmått som ges av fönster och andra kända, vardagliga detaljer signalerar däremot indirekt sin kolossala skala. Detta innebär att bostadstornets 45 våningsplan mer eller mindre automatiskt kommer att till oss förmedla uppfattningen av stor tornhöjd, medan inga kända objekt finns som Gasklockans mattgrå, storskaligt profilerade fasad kan jämföras med. Dess annorlunda, okända skala påverkar upplevelsen av gasklockan i betraktarens öga.

Konsekvenser för riksintresset Stockholms innerstad av bytet Gasklocka – Bostadstorn

Gasklocka 4 är sedan drygt 80 år ett välkänt och över stora delar av Stockholm synligt minnesmärke i Stockholms stadsbild. Det minner om Stockholms framsynta satsning vid förra sekelskiftet på att skapa goda förutsättningar för den för all vidare utveckling nödvändiga infrastrukturen. Den kan ses som en påminnelse om den starka kraft som fanns i utvecklingen av denna fortsatt vitala och unika industri- och arbetarstadsdel. Ett högt bostadshus på Gasklocka 4's plats innebär förutom förlusten av detta landmärke för stockholmarna i gemen även att gasklockans påtagliga, spännande och successivt allt mer uppskattade närvaro i Hjorthagen och med den de väsentliga länkarna mellan Gasverket och bostadsområdet samt till områdets tillblivelse försvinner.

---

¹ På olika ställen i utställningsmaterialet påpekas att belysningen i bostadshuset kommer att innebära en uppenbar förändring för omgivningen. Där saknas emellertid ett bildmaterial som illustrerar de tider under hela året, då mörker råder samt under de för såväl för människor som djur känsliga grynings- och skymningstimmarna. Givetvis är det vanskligt att illustrera dessa frågor, men just därför borde frågan om bostadstornets påverkan på natur- och kulturmiljön under de stora delar av året då belysningen inne och i omgivningen utanför bostadshuset kan bedömas vara tänd ha diskuterats i materialet.

Konsekvenser för riksintresset Kungliga Nationalstadsparken av bytet Gasklocka – Bostadstorn

När det gäller bedömningen av konsekvenserna av den aktuella förändringen för olika områden inom Kungliga Nationalstadsparken bör, enligt länsstyrelsen, analyserna i första hand inriktas mot de särskilt värdefulla områdena Fiskartorpet och Hagaparken. Givetvis kommer förekomsten av ett mycket högt bostadshus med aktiv fasad att påverka uppfattningen av vilket landskap man rör sig i. Det är inte längre fråga om ett tyst, i stora delar av mänskliga aktiviteter opåverkat naturlandskap. Speciellt nattetid och i de för naturupplevelser så känsliga grynings- och skymningstiderna kommer förekomsten av ett 140 meter högt bostadshus med aktiv fasad och allt vad därtill hör att totalt förändra upplevelsen. Tornets extrema höjd innebär att den även kommer att påverka utblickarna från avlägsna områden av Kungliga Nationalstadsparken. Som dominerande fondmotiv i den klassiska utsikten över Hagaparkens pelouse mot Gustav III:s paviljong kommer den att bildligt och bokstavligt att helt överglänsa upplevelsen av den gustavianska parken.

Ett mycket högt bostadshus på Gasklocka 4's plats i synfältet c:a 500 meter från det relativt högt belägna utsiktspunkten Fiskartorpet mot Gasverksområdet kan bedömas medföra förändringar av hur man härifrån upplever landskapet såväl i utblickarna mot Gasklockan som omkring betraktaren. Även i det till detta planärende hörande bedömningsunderlaget, Kulturmiljöanalysen, beskrivs den påverkan som förändringen innebär som omfattande. Dock förs här fram flera omständigheter, som förefaller leda till bedömningen att det i själva verket är fråga om en förbättring av Fiskartorpets närmiljö. Vi citerar:

”Platsens historiska värde som fiskarstuga påverkas mer av avståndet till Husarviken och att landhöjningen har ökat avståndet till vattnet, än av att en ny byggnad ersätter gasklocka 4. Det föreslagna huset påverkar snarare upplevelsen av den agrara miljön i sig, som nu får en visuell koppling till att den ”levande staden” kommit närmare – och inte bara stadens försörjning i olika skepnader.

Men hur uppfattas detta hus med sin koppling till den 'levande staden' från Fiskartorpet och från de många områden i Nationalstadsparken, där det höga bostadshuset kommer att vara synligt? I stället för Gasklocka 4, som i sin oföränderliga, ständigt mörka skrud kan uppfattas som en del av det bakgrundslandskap, som tycks ha funnits här länge, framträder nu från Fiskartorpet en radikalt annorlunda, ständigt föränderlig och mycket påtaglig vy, ett aktivt och påtagligt element i totalbilden. Inte minst nattetid kommer den tidigare tysta stillheten att vara ett minne blott. Det är svårt att tänka sig någon förändring i Fiskartorpets närområde än det föreslagna bostadstornet, som mer påtagligt kan tänkas påverka och skada denna härliga plats för stilla meditation och lustfyllda tankar kring Fredman och Ulla.

Djurgården, den 28 maj 2014

Kerstin Brunnberg
Ordförande

Joens Sachs
Vice ordförande

Bilagor

- 1) Letter, March 11, 2014, from Patrick E. Martin, President of TICCIH and Professor of Archaeology to Mr Sten Nordin, Mayor of Stockholm
- 2) "Heritage at Risk: Gasklocka 4, Hjorthagen Gasworks in Stockholm" artikel i serien Heritage at Risk i TICCIH's kvartalspublikation TICCIH Bulletin 63
- 3) Några kommenterade illustrationer till Djurgårdens Hembygdsförenings överklagande 2014-05-28